

ЄВРОПА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ТРАДИЦІЙ ТА СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ (ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анатолій Гудзевич

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0001-8884-9436

Іван Романюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0002-6427-9227

EUROPE AS A REFLECTION OF WORLDVIEW TRADITIONS AND MODERN IDEAS (HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL ASPECT)

Abstract. The article is devoted to problematic issues of worldview orientation in connection with the need to personify the positioning of Europe as part of the world. A number of methods – retrospective, chronological, periodization, comparative-historical and others – were used to establish the specified problem. The borders of Europe, established and mapped for the first time, against the background of other parts of the world, provide: integrity and “imagery”, serve as a basis for distinguishing the historical and geographical environments of the planet at the level of “part of the world”, enable the unity of the approaches of scientists and practitioners (geographers, historians, geologists, cultural experts, politicians, etc.). In particular, the use of Europe as a geographical projection on the Earth’s surface lays the groundwork for an agreed, standard grouping of countries by regions with clear territorial coverage and characteristics (area, distance, etc.) primarily in the scientific and educational sphere.

Keywords: Europe, borders, historical and geographical region, part of the world, geo-environment.

Втіленням різноманітності форм організації (природної та людської) матерії в геопросторових умовах є нерухома та видима частина земної поверхні (суходіл та океани). З часів антив уся Земля була поділена на Європу, Азію, Африку та Арктику. Античні уявлення про будову геосвіту відіграли важливу роль в орієнтуванні в матеріальному світі всіх наступних поколінь землян. Вони стали матеріалом, “сировиною”, з якої врешті-решт виникло поняття “частина світу”, спонукаючи до горизонтальної диференціації (хоча й далеко не ідеальної) всієї планети. Попри тривалі (в майже три тисячі років) світоглядні традиції використання поняття

“частина світу”, теперішні жителі планети досі не мають чіткого уявлення не тільки про контури територіально-аквального поділу планети, але й одного з найвідоміших – Європи. Це відбувається в умовах інтенсивних темпів прогресу та розвитку суспільства, і водночас глобальних змін, що, сильно впливають на сучасну соціально-політичну структуру світу та спонукають дослідників до виділення так званих світових макрорегіонів, в основі виділення яких лежить високий ступінь соціальної, економічної та історико-культурної однорідності. Присвоєння відповідних назв світовим макрорегіонам відбувається на основі однойменних частин світу, хоч, як зауважують самі вчені, і є справжньою проблемою¹. Водночас, усебічне вивчення явищ і процесів на різних ієрархічних рівнях їхньої організації крізь призму системного аналізу, з уявленнями про природу і суспільство як єдину систему, що саморозвивається, є важливим завданням сучасної географії людини².

Всупереч певним зусиллям пошуку шляхів вирішення проблеми візуалізації частин світу, на сьогодні зберігається ситуація, коли автори публікацій, посібників і підручників при здійсненні огляду територій на основі частин світу, ніде не використовують їх обґрунтування, як і ніде не апелюють до їхніх кордонів. Розпливчатість чіткого розуміння рубікону підтверджується відсутністю межі/кордону Європи на сучасних картах. Демонстрація **різних варіантів межування (фізико-географічних, економічних, історико-культурних) Європи** в освітянських підручниках/посібнику є, швидше, великим винятком, ніж правилом. Проте і за їхньої наявності у змісті не вказано, з якими природними об’єктами їх узгоджують.

Різнобій стосовно визначення, чіткої уяви про розміри частин світу, на що неодноразово вказував один із авторів цієї публікації³, а також відсутність прив’язки кордонів (меж) відомих “частин світу” до географічних об’єктів, є перешкодою їхнього сприйняття та вказує на потребу вирішення цього питання. Уточнення й впровадження кордонів зумовлено їхнім практичним значенням, особливо у зв’язку з необхідністю компо-

¹ J. Anděl, J. D. Bláha, I. Bičík, *The typology of the world's macro-regions*, “Revue Roumaine de Géographie” 2021, vol. 65, № 2, с. 18–201.

² K. Niemets, K. Sehida, L. Niemets, K. Kravchenko, P. Kobylin, I. Telebienieva, L. Kliuchko, *Methodology of human-geographical researches: contemporary approaches and methods*, “Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University”. Series “Geology. Geography. Ecology” 2022, № 56, с. 143–158.

³ А. Гудзевич, *Проблеми історизму в природно-географічному поділі світу*, [в:] *Історична географія: початок XXI століття*, Вінниця 2007, с. 137–141; А. Гудзевич, *Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика*, Вінниця 2012; А. Гудзевич, *Частина світу: проблема визначення та використання*, “Проблеми безпервної географічної освіти і картографії” 2014, № 20, с. 28–32.

нування та узгодження матеріалів у підручниках і посібниках з географії, історії, культурології, політології, довідкової літератури, енциклопедії, карт атласів тощо.

Метою цієї публікації є спроба розмежування Європи відносно інших частин світу, задля її уніфікації, як територіально-акваторіального підрозділу регіонального рівня планети, й забезпечення єдності підходів багатoproфільних спеціалістів (географів, геологів, культурологів, політиків) стосовно її візуального сприйняття.

Дослідження ґрунтується на комплексному використанні загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Серед основоположних методологічних принципів, використано принцип цілісності, за яким Європа в якості “частини світу” постає як структурно виокремлена земно-поверхнева (територіальна і акваторіальна) єдність:

1) частина геосвіту та геосередовища (історико-географічна геосистема; складна територіальна система), що характеризується просторовою упорядкованістю або просторовою організованістю не лише суходолу материків та острівних ділянок нашої планети, а й водних морських й океанічних поверхонь;

2) ідентифікатор конкретної природної території планетарної розмірності (у масштабі планети). Виражається у сприйнятті простору людством та забезпечує ідентифікацію населення планети;

3) “образ” території, який формується як певна геометрична форма та цивілізаційно-культурологічне надбання;

4) структурно-функціональний каркас у виокремленні цілісних різнорівневих регіональних утворень.

Питання раціональності поділу земної поверхні з’являється у далекі до нашої ери часи і знаходить своє вираження в понятті “частини світу”, передусім в трактатах мілетських географів та на картах. Саме таке змістове навантаження несуть: перша карта Ойкумени, складена Гекатеєм Мілетським (рубіж VI–V ст. до н.е.) і карта Землі за Геродотом. Представлені на них Європа, Азія та Лівія (Африка) символізують відомі на той час території Землі. Поняття частина світу в подальшому постійно використовується в описі відомих суходолів Європи, Азії, Африки (Страбон, I ст. до н.е. – I ст. н.е.; іспанець Мела Помпеній, середина I ст. н.е.).

Але виділення таксонів будь-якого рівня так чи інакше передбачає їх фіксування у просторі. Такі фундаментальні критерії| вичленення систем, як структурна, ієрархічна підлеглість і т. і., давно помічені тектоністами, які розробили уяву про блоковий характер/вдачу земної кори. Традиційні геологічні об’єкти: осадові/осадові товщі, магматичні тіла, платформи і геосинклінали з початку 70-х років розглядаються/розгляду-

ють як системи. Подібні уявлення про ієрархічність систем розвиваються геоморфологами⁴.

Варто зазначити, що за відсутності будь-яких варіантів розмежування планети на частини світу, суперечки про кордони між Європою та Азією точаться вже давно. Пошуки причин і справжніх кордонів, проведені крізь призму століть багатьма географами (Карл Ріттер, Жан-Жак Елізе Реклю, В. Паркер, П'єр Гуру, Василь Татіщев, Петер-Симон Паллас, Едуард Мурзаєв, А. Дітмар, Йоганн Гмелін та ін.), повною мірою підтверджують мінливість і нестабільність традиційно уявлюваної території щодо її розмірів та східного і південно-східного простягання. А в 1958–1961 рр. ці питання були винесені на обговорення різними відділеннями Географічного товариства СРСР (Москва, Ленінград, республіки Кавказу). Щоб зняти проблему, академік Олександр Яншин і його співавтори⁵ навіть рекомендували відмовитися від терміну “Євразія” і називати його просто “Азія”, в якій Європа є значною частиною Азії, однак, по суті, лише його півострів.

У 2010 році знову постало питання кордонів частин світу. До її обговорення на сторінках видавництва “Первое сентября” (Російська Федерація) серія “Географія” виділила спеціальний розділ “Редакційна пошта” (з № 10 за 2010 р.). Незважаючи на те, що питання розглядалося у вузькій площині, оскільки йшлося про уточнення чіткого кордону Європи й Азії в її східній і південно-східній частині, процес дискусії засвідчив необхідність і нагальність вирішення питання чіткого межування частин світу географами і “узаконення” в географічній конституції – географічному енциклопедичному словнику, де ця тема допоки не знайшла собі місця. Російськомовний та англомовні словники датуються останніми десятиліттями ХХ-го та початку ХХІ століть⁶, а україномовного видання ще немає.

Згідно з авторським підходом, частина світу як підрозділ геосередовища та геосвіту є однією з форм просторово-часової організації земної поверхні на сучасному етапі розвитку планети⁷. Воно виражається, з одного боку, еволюційною, зумовленою ландшафтно-морфологічною, диференціацією і, разом з тим, тісними матеріально-енергетичними та інформаційними зв'язками індивідів, а з іншого боку – відображає со-

⁴ А. Гудзевич, *Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика*, оп. cit.

⁵ В. В. Бугровський, А. С. Керженцев, А. Л. Яншин, *О несообразностях в географическом членении азиатского континента*, “Известия РГО” 1998, т. 130, № 5, с. 55–57.

⁶ *Географический энциклопедический словарь. Географические названия*, Москва 1989; *World Geographical Encyclopedia*, vol. 4: *Europe*, ed. by Sybil P. Parker, New York 1995; *The Dictionary of Physical*, ed. by D. Thomas, Fourth Edition, Hoboken 2016.

⁷ А. Гудзевич, *Частина світу: проблема визначення та використання*, оп. cit.

ціальну організацію земної поверхні за рахунок поетапного інтелектуального та фізичного розвитку його частин (мал. 1). Іншими словами, частина світу – це неоднорідна (природна та історико-географічна), структурно відокремлена наземна цілісність (територіальна та водна), яка є сукупним відображенням просторово-часової організації земних реалій і соціального досвіду розвитку геосвіту.

Не заперечуючи умовності та традиційності використання цього терміна, а також трансформації його значень⁸, все ж необхідно відзначити деякі особливості природної єдності, які можна спостерігати на значних територіях, наприклад, в Європі: схожі особливості клімату (морський і помірно-континентальний) і лісової рослинності (суцільна смуга хвойних, змішаних і широколистяних лісів, незначна присутність видів сибірської тайги). Певна спільність характерна для геоструктурної будови: дві великі платформи: докембрійська Європейська і епіпалеозойська Західноєвропейська або Атлантична і частина Альпійсько-Гімалайського геосинклінального поясу (Середземноморська гілка) зі своєрідними рисами сучасних неотектонічних процесів (ефузивний магматизм і грязьовий вулканізм).

В умовах, коли “масова культура постіндустріального суспільства (товариства) не знає ні територіальних, ні національних меж (кордонів), виключно (винятково) агресивна і поширюється планетою зі швидкістю вірусного захворювання, форма протікання якого – тотальна уніфікація людської індивідуальності”⁹, поняття “частина світу”, яке пройшло шлях від “візуального середовища (середі) першовідкривачів” до “екосередовища (середі) життєдіяльності” загалом потребує збереження та належного використання в тій же якості, у якій воно було завжди, – рамкового орієнтира для розрізнення геопростору.

Прикро, але єдиний відомий, хоч і мінливий в часі та просторі¹⁰, східний відтинок європо-азійського межування зазвичай підміняє потребу бачення усіх інших меж і, у переважній більшості, зводиться до Уральських гір. На авторське переконання, такий підхід є одностороннім, передусім через порушення принципу цілісності об’єкта – Європи. Роль Уралу, як природної межі (кордон) між двома частинами світу, запропо-

⁸ R. De Miguel, *Europe in a global context: Eurogeo and the role of geography and european geographers*, “European Journal of Geography” 2019, т. 10, №. 4, с. 160–176; S. Kahn, Y. Richard, *Unthought and unrepresentable? The European territorial paradox*, “European Journal of Geography” 2020, т. 11, №. 1, с. 124–139.

⁹ М. Блюменкранц, *В поисках имени и лица. Феноменология современного ландшафта*, “Вопросы философии” 2007, № 1, с. 47–60.

¹⁰ *Географический энциклопедический словарь. Географические названия*, Москва 1989, с. 51.

нував історик і географ В. Н. Татищев близько 1720 року¹¹, а обґрунтував у 1730 році (*Історико-географічний опис Північної і Східної частин Європи і Азії*) Філіп Йоганн (Юхан) Табберт фон Страленбер – шведський офіцер та картограф¹². До цього: у давнину і Середньовіччя, Європу, обмежували Доном, Волгою, західними схилами Уралу і навіть річками Сибіру – Об’ю та Єнісеєм. З (із) XVIII ст. найпоширеніший варіант – лінія Уральського вододілу¹³.

З XIX ст. цю межеву лінію маркують пам’ятні знаки. Уперше такого типу географічний знак “Європа–Азія” встановлено в 1837 році на схилі г. Березова (413 м), тобто на найбільш високому місці Сибірського тракту. Нині таких знаків уже біля сотні. В основному усі вони поблизу вододілу або на цій лінії.

Проте, на думку спеціалістів, чіткої межі на місцевості між Європою й Азією на сьогодні немає. Географічний енциклопедичний словник дає дуже невиразну демаркацію: “Межа (кордон) між Азією і Європою умовно проводиться по східному підніжжю (або по гребенях) Уралу, долинах річок (рік) Емба (або Урал), Кума, Манич (іноді – по осьовому вододілу Великого Кавказу), Каспійському, Азовському, Чорному і Мармуровому морях, протоках Босфор і Дарданелли”¹⁴.

Відмінності у маркуванні цих меж на картах тектоніки, літології, ґрунтів, рослинності, народів відображають 1-й та 9-й томи 3-го видання *Великої Радянської Енциклопедії*. Особливо великі розбіжності (розходження) біля Югорського півострова і гирла Обі (± 500 км), Єкатеринбургу (± 300 км), на північний схід від Каспійського моря (більше 500 км), у районі Кавказу (від Кумо-Маницької улоговини до Великого Кавказу)¹⁵.

У 2002 році в Єкатеринбурзі було проведено три науково-практичних форуми. Їхніми учасниками були географи, історики, культурологи, краєзнавці. У 2010 р. з метою з’ясування легітимності межі між Європою та Азією на східному її простяганні проведено й ландшафтно-історичні експедиційні дослідження “Урал – кордон Європи та Азії” Російським Географічним Товариством (РГТ). За їх результатами пропонується

¹¹ А. Толочко, «История Российская» Василия Татищева: источники и известия, Москва – Киев 2005.

¹² Філіп Йоганн Табберт фон Страленберг – офіцер шведської армії короля Карла XII в Північну війну, в 1703 отримав чин капітана. Після битви під Полтавою він був узятий у полон, відправлений до Сибіру до Тобольська, де пробув бранцем 13 років.

¹³ І. Голубченко, *Урало-Поволжье: место в районировании и территориальной организации России*, “Вестник Московского университета”, Сер. 5: География 2008, № 5, с. 48–53.

¹⁴ *Географический энциклопедический словарь. Географические названия*, Москва 1989, с. 15.

¹⁵ І. Голубченко, цит. праця.

Мал. 1. Контури відомих частин світу (зменшення в 1,4 рази). Частини світу: I - Арктика, II - Європа, III - Азія, IV- Африка, V - Океанія, VI - Австралія, VII - Америка, VIII - Антарктида

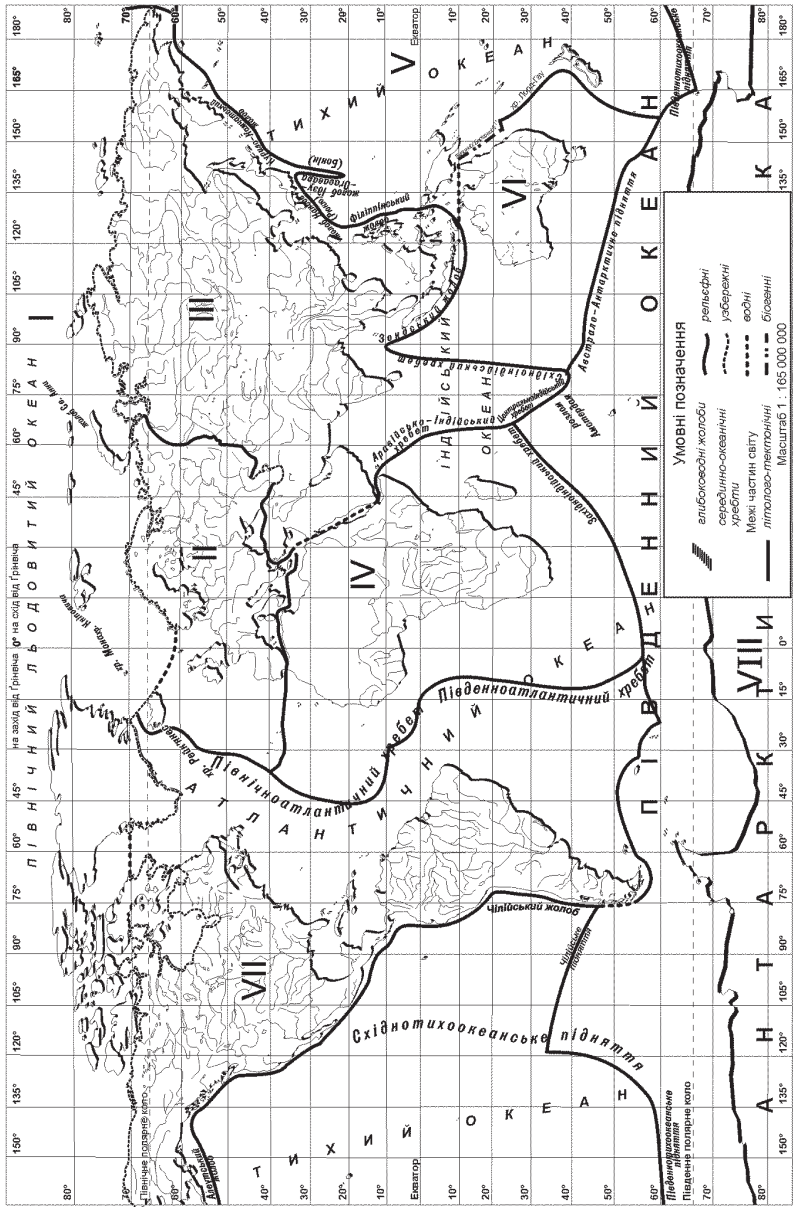

Рис. 13. Частини світу. I - Арктика, II - Європа, III - Азія, IV - Африка, V - Океанія, VI - Австралія, VII - Америка, VIII - Антарктида.

провести межу між Європою і Азією, орієнтуючись на меридіональні орографічні структури, що мають вихід на південний край усієї гірської системи – Мугоджари і кряж Шошкаколь¹⁶.

На думку авторів цієї публікації, найкращим варіантом у проведенні межі міг би бути вододільний (басейновий), проте задля забезпечення цілісності гірської системи межа на східному відтинку повинна пролягати по східній підшві Уральських гір, тобто по межі Уральської та Західносибірської фізико-географічних країн. Цей варіант, східного (Урал), як і південно-східного, межування Європи (Кавказ) викладено в авторських працях¹⁷. у яких констатується, що проведення меж по “традиції”, тобто по річках Урал, Емба, Кума, Манич і по Керченській протоці призводить до “різання” деяких одиниць комплексного районування – Уралу, Східноєвропейської рівнини, Кримсько-Кавказької фізико-географічних країн. Тому, на думку автора, межування доцільно проводити по східному підніжжю Уралу і східних околицях Мугоджар, північних відрогах плато Устюрт, по північно-східному підніжжю Талишських гір, між хребтами Малого Кавказу і Вірменського нагір'я до Чорного моря (детальний аналіз меж Європи цієї частини подається при розгляді конкретних територій у вже згаданих вище працях. У результаті реалізації такого підходу до Європи включаються цілісні природничі утворення – Крим, Кавказ, Урал та відновлюється цілісність усіх природничо-географічних одиниць рівня елементів субконтинентів (фізико-географічних країн), у т. ч. і в межах Азії. Більше того, в такому вигляді межі Європи справді символізуватимуть той двохсот-трьохсотрічний і навіть 2–5 тисячний європейсько-азійський баланс, який склався на сьогодні і який вони відображають упродовж тривалої історії розвитку (принаймні у цій – південно-східній частині). Яким він буде завтра і чи буде взагалі, покаже час і «стійкість» межі Європи.

Включення ж Кавказу до європейської частини порушує не лише традиційно-заскорузлий погляд, за яким цей регіон залишається поза Європою, але й спонукає вирішенню питання єдності двох генетично єдиних територій – Криму і Кавказу, як єдиної макроструктури¹⁸. До цього часу вони знаходилися у межах різних частин світу, що не забезпечує цілісність Європи з огляду не тільки природничої, але й історико-етнографічно-політичної спільності їхнього розвитку протягом останніх 200 років. Та чи тільки 200 років, якщо врахувати становлення християнства (Вірменія, Грузія), чи те, що однією з наукових гіпотез нащадки скіфів –

¹⁶ А. Чибилёв, *Урал – граница Европы и Азии: материалы экспедиции Русского географического общества*, Оренбург – Москва 2011.

¹⁷ А. Гудзевич, 2012, 2014.

¹⁸ Т. Павловська, І. Ковальчук, *Геоморфологія: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти*, Луцьк 2022.

осетини, то усі 2 тисячі років. На доцільність використання Кавказу в якості межі уже давно вказували зарубіжні дослідники – Карл Ріхтер, Кай Каррі-Ліндал та інші. Переконають й підходи до виділення чітких природних меж Малою Кавказу і Вірменського нагір'я¹⁹.

У той же час географи Російської Федерації дотримуються традиційної межі між Європою та Азією по Кумо-Маницькій западині, хоч з початку ХХІ ст. і розглядають Кавказ і Східноєвропейську рівнину як окремі фізико-географічні країни²⁰. Логічним кроком було б узгодження цілісності Криму і Кавказу в межах однієї частини світу – Європи.

Сучасні внутрішньоконтинентальні обмежувачі простягання Європи на сході та південному сході (Урал і Кавказ) – це території взаємодії континентів і суходолу, або ж на думку Л. П. Зоненшайна і М. І. Кузьміна, – катастрофічного стикування давніх масивів суходолу в океанічних областях²¹. За своїм генезисом вони є типовими геоекотонами й на користь їхнього рубіжного минулого вказують глибоководні місця дна Середземного, Чорного і Каспійського морів, які виповнює кора океанічного типу. Окрім гіпербазитів, цей, один з найкрупніших на суходільній частині Землі офіолітовий (зеленокам'яний) пояс, виповнюють товщі базальтових покривів, подушкових лав і ущільнених осадових верств, збагачених міцними кремністими прошарками²².

З іншого боку, території Уралу та Кавказу здавна є уособленням межі осілости і кочівництва (принаймні до другої чверті ХVІІ ст.). У принципі ця обставина слугує лише підтвердженням узагальненням, здійсненим Л. М. Гумільовим²³ та В. О. Ніколаєвим²⁴ щодо того, що ландшафтні геоекотони володіють не тільки підвищеним речовинно-енергетичним і середовищуоутворюючим потенціалом, але разом з тим потенціалом духовним, естетичним, психотерапевтичним.

Як не дивно, але якщо східні рубежі Європи, трансформуючись час від часу, особливо зважаючи на те, що колись вони були десь на околицях Римської імперії (Галліпольський п-ів і прилеглі місцевості), а нині за Каспієм, і хоч якимось чином знаходять підтвердження, то усі інші залишаються узагалі поза увагою. По суті при окресленні меж Європи розглядається лише континентальна частина, тобто західні території материка

¹⁹ В. Халатов, *Природные и историко-культурные границы региона «Армянское нагорье»*, «Известия РАН», Серия: география 2008, №3, с. 116–120.

²⁰ Э. Раковская, М. Давыдова, *Физическая география России: В 2 т.*, Москва 2001.

²¹ Л. Зоненшайн, М. Кузьмин, *Палеогеодинамика*, Москва 1993.

²² Е. Милановский, *Геология России и ближнего зарубежья (северной Евразии)*, Москва 1996.

²³ Л. Гумилев, *Этногенез и биосфера Земли*, Ленинград 1990.

²⁴ В. Николаев, *Ландшафтные экотоны*, «Вестник Московского Государственного Университета», Серия 5: География 2003, № 6, с. 3–9.

Євразії. А як же інші елементи, зокрема острови (Британські, Азорські, Ісландія та ін.), які здавна вважаються складовою Європи? Вирішенню цієї проблеми вбачається у використанні методологічних принципів, запропонованих свого часу, автором цієї публікації для означення поняття “частина світу”, передусім, принципу цілісності²⁵. Сутність цілісності усвідомлюється єдністю комплексів (компонентів)-складників. Розуміється як загальне, що охоплює більше, ніж суму своїх частин і забезпечує об’єднання неоднорідних складових частин геосередовища – океанічних і суходільних, гірських і рівнинних тощо.

Оскільки поняття “частина світу” постає як структурно виокремлена земно поверхнева (територіальна і акваторіальна) цілісність, то межі Європи, як і інших частин світу, повинні проводитися теж у її чітко вираженому суходільно-водному простяганні (мал. 1).

Зважаючи на одноманітність водної поверхні, стосовно її рідкого агрегатного стану, ідентифікаторами меж можуть слугувати елементи океанічного дна, зокрема підводні хребти. Так на заході Європи, в Атлантичному океані, чіткою межею є Серединноатлантичний хребет, точніше його північна гілка – Північноатлантичний хребет на відріжку від Азорських островів до Ісландії (вершина хребта Рейк’янес) включно. На півночі природна межа узгоджується з береговою лінією континенту, простягаючись аж до Байдарацької губи, тим самим відмежовуючи Європу від Арктики.

Більш-менш чіткою є межа Європи і на крайньому південному заході, де вона опускається південніше Азорських островів й на північні околиці Північноафриканської котловини (ізобата 5000 м) у напрямі Гібралтарської протоки (г. Венера, Східноазорський розлом, перешийок між Іберійською та Канарською улоговинами, зх. відроги підняття Мадейра-Торе, г. Торе, г. Агдтон, банка Геттісберг (24 м) та Гібралтар). У цьому своєрідному “вузлі змикання” південної й західної межі Серединно-Атлантичний хребет представлений серією кулісно розташованих коротких хребтів, з вершинами поблизу рівня океану – від 51 до 128 м. Рифтова долина, у цій частині серединно океанічного хребта відсутня, або ж погано виражена²⁶.

Зрозуміло, що при реалізації такого підходу Атлантичний океан втрачає свою єдність і ділиться між окремими частинами світу (рис. 1), але він не втрачає від цього своєї цілісності, як і ландшафтна сфера чи континенти, які диференціюються на ландшафтні комплекси нижчих рівнів. Перед материками, на відміну від океанів, такої дилеми немає, оскільки

²⁵ А. Гудзевич, цит. праця, с. 125–130.

²⁶ А. Жирнов, *Морфоструктура дна Атлантики и Серединно-Атлантического хребта*, “Геологія і корисні копалини Світового океану” 2019, т. 15, № 1 (55), с. 47–62.

вони майже всюди зберігають свою органічну цілісність. Винятком є Європа, яка зазнає поділу, але кожна її частина (Європа та Азія) натомість здобуває сумативну цілісність (властивість, визначену свого часу, як і органічну, Г. Є. Гришанковим²⁷, – коли частина цілого зберігає свою якісну визначеність, тобто – як частина світу. До того ж, на думку С. Конрада, “такий підхід веде тільки до розширення бачення світу”²⁸. Загалом, виділення частин світу не означає відриву чи протиставлення іншим реальним географічним об’єктам (континенту чи океану), оскільки “пізнання як частини цілого можливе тільки у тісному зв’язку і на тлі усїєї географічної оболонки”²⁹.

Науково обґрунтувати виокремлення підрозділів, які об’єктивно існують в геосередовищі дозволяє районування. Комплексне фізико-географічне районування згідно з М. І. Михайловим “...об’єднує коло проблем, які включають вивчення причин диференціації і відособлення ділянок географічної оболонки, дослідження структур і процесів на цих локалізованих ділянках, встановлення їхньої географічної цілісності, виявлення меж і, нарешті, зображення результатів цієї роботи на тематичній карті і виклад їх в спеціальному описі (характеристиці)”³⁰. Орієнтуючись на ці та інші вказівки³¹, було здійснено авторське комплексне природничо-географічне районування, яке на картографічній основі відображає особливості організації геосвіту. Окремі аспекти детально описаних результатів були реалізовані при підготовці авторського навчального посібника (Регіональна фізична географія (Європа та Азія)) у 2005 році.

З методичної точки зору авторське обґрунтування комплексного фізико-географічного районування здійснювалося, на основі системно-ієрархічного підходу, із врахуванням розміру, генезису, часу існування ландшафтних комплексів та застосування загальногеографічних критеріїв, зокрема структурності, позиціонування, ієрархічної супідрядності, спільності еволюційного розвитку, взаємозв’язку, просторових відношень.

Аналіз просторового морфоструктурного устрою планети засвідчив, що межами частин світу є своєрідні просторові смуги із власними системоутворюючими зв’язками, носіями перехідного (парадинамічного, екотонного) характеру між декількома просторово-територіальними утвореннями. Прикордонний простір у більшості випадків є частиною літолого-відновної зони планети і виконує бар’єрно-контактні функції

²⁷ Г. Гришанков, *Введение в физическую географию: предмет и метод*, Киев 2001.

²⁸ С. Конрад, *Что такое мировая история?*, Москва 2018, с. 21.

²⁹ Ф. Мильков, *Общее землеведение*, Москва 1990, с. 38.

³⁰ Н. Михайлов, *Физико-географическое районирование*, Москва 1985, с. 11.

³¹ П. Шищенко, *Прикладная физическая география*, Киев 1988; В. Пашенко, *Землезнавння. Книга Перша. Методологія природничо-географічних наук*, Київ 2000.

одночасно для декількох суміжних територій. Ландшафтними межами є еволюційнозумовлені геоскотони планетарного та регіонального рівнів: орографічні геоскотони серединно-океанічних рифтогенних хребтів і глибоководних жолобів, водно-наземні геоскотони морського та океанічного узбережжя, орографічні геоскотони підосв гірських систем.

Специфіка відображення цих меж на карті пов'язана з абстрагуванням, необхідністю усереднювання, парадинамізмом, нечіткістю перехідних меж, "різанням" планетарних форм – акваторії (Світового океану) та континентального суходолу (Євразія). У зв'язку з цим при проведенні конкретних лінійних меж допускаються відхилення в параметрах перехідних смуг. На подібність результатів вказують й інші дослідники. Так М. Т. Агафонов відзначає: "Встановлювані при районуванні межі не є тими реальними межами, які відокремлюють один об'єктивно існуючий район від іншого, і лише приблизно відображають просторові параметри тих або інших районів"³².

Особливість застосованого методичного інструменту полягає в аналізі і просторовій фіксації на допоміжних картах меж, різних за характером вираженості і ступенем складності. За основу їх проведення прийнята або конкретна лінія (Урал – Кавказ – Чорне море, узбережжя Північного Льодовитого океану), або лінія, отримана як усереднена з декількох ліній (серединно-океанічні хребти, глибоководні жолоби).

При встановленні ландшафтного межування частин світу автори виходять з ландшафтно-генетичного принципу, тобто із врахування того, що в основі генезису ландшафтних меж можуть знаходитись природні процеси просторової диференціації геокомпонентів чи їх різних сполучень³³.

У результаті, за роллю ландшафтно-генетичної основи і функціональної ознаки у формуванні ландшафтних меж найвищого ландшафтного утворення регіонального рівня (частина світу) виділено наступні їх види: літолого-тектонічні (конвергентні, дивергентні, трансформні), тектоніко-морфологічні, водно-демаркаційні, узбережні, водно-контактні (мал. 1).

За своєю сутністю, формами прояву, властивостями виділені межі є реально-природними. У більшості випадків вони добре візуально виділяються, узгоджуючись з сейсмічними поясами, що є межами для літос-

³² А. Гудзевич, цит. праця, с. 135.

³³ Т. Бобра, *Проблема изучения геоскотонов и экотонизации геопространства в современной географии*, "Ученые записки ТНУ": География 2004, т. 17(56), № 3, с. 35–43; Л. Сорокіна, *Єдина класифікація природних і антропогенно змінених ландшафтних комплексів*, Київ 2019.

ферних плит і зонами диференціації речовини та енергії та наділяють їх ландшафтною виразністю на різнорівневій місцевості.

У підходах до регіонального поділу Європи теж відсутній єдиний уніфікований підхід. Власне незначні розміри європейських підрозділів “надихають” деяких дослідників³⁴ на ігнорування їхнього існування та об’єднання в єдиний субконтинент з ідентичною назвою частини світу – Європа.

Від часу утворення СРСР, і до його розпаду, прийнято було поділяти усю територію Європи на Східну та Західну.

Певні розбіжності спостерігаються й при реалізації політичного чи соціально-економічного підходів, де регіони Європи здебільшого представлені двома варіантами у складі: Північної, Південної, Західної та Східної³⁵ або ж – Середньої, Південної, Північної та Східної³⁶. На заваді узгодженого універсального підходу – багатоманітність у розумінні дефініції «регіон» та відсутність критеріїв, які б “задовольняли” усі гілки наукового знання. До прикладу у *Великому тлумачному словнику сучасної української мови* “Регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними та ін.)”³⁷. Наразі чітка демонстрація – багатовекторність територіального охоплення.

Зазначимо, що при регіоналізації макрорегіонів, у якості їх підрозділів використовуються країни³⁸. У той час, як відлік ієрархічних систем регіонального рівня у природничій географії розпочинається своєрідним підрозділом, яким є субконтинент. Його виділення базується на геоструктурно-геоморфологічній подібності та спільності просторового положення, яке є визначальним чинником формування рис природничої єдності в межах конкретно виділеної території.

При цьому величезне значення має позиційний принцип, який передбачає єдність просторового положення, яке є визначальним чинником

³⁴ А., Исаченко, А. Шляпников, *Ландшафты*, Москва 1989.

³⁵ *Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу*, ред. П. Масляк та ін., Київ 1996.

³⁶ В. Максаковский, *Географическая картина мира. Книга 2. Региональная характеристика мира*. Москва 2009.

³⁷ *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, уклад. і голов. ред. В. Бусел, Київ 2003, с. 1020.

³⁸ J. Anděl et al., 2021; L. Šakaja, *An axiological approach to mental maps: Croatian highschool students' views of Europe*, “European Journal of Geography” 2020, vol. 11, is. 3, p. 56–75; A. Mikhaylov, V. Gorochnaya, *Divergence of coastal cities in the Baltic region by knowledge production capabilities*, “European Journal of Geography” 2021, vol. 12, is.1, p. 6–18.

формування рис природничої цілісності в межах конкретно виділеної території та набуття нею власної назви. “Позиційна редукція припускає можливість і необхідність зведення властивостей об’єктів до похідних від їх географічного положення і виведення властивостей об’єктів і місць з їх географічного положення”³⁹. Саме тому при визначенні назв історико-географічних регіонів певна роль відводиться і задекларованим науковцями географічним центрам материків і частин світу, особливо при визначенні назви таксону такого (регіонального) рівня. Географічні сталі, якими є географічні центри, є невід’ємною складовою уявлення про географічне положення території.

Нині відомі географічні центри України (два варіанти: м. Шпола Черкаської обл. – 49° 01' пн.ш. 31° 23' сх.д. і вперше визначений В. О. Шевченком⁴⁰ та вже усталений – пн.-сх. околиця районного центру Добровеличківка Кіровоградської обл. – 48° 23' пн.ш. і 31° 10' сх.д.), Росії (пд.-сх. берег озера Віві в Евенкійському автономному окрузі Красноярського краю – 66° 25' пн.ш. і 94° 15' сх.д.), а також багатьох інших країн. Свій географічний центр має й Азія. Це місце зазначеноobelіском на березі річки Єнісей неподалік злиття річок Бій-Хема і Кеа-Хемау м. Кизил, столиці Республіки Туви, суб’єкту Російської Федерації. На жаль, в Європі питання про місце розташування географічного символу залишається відкритим, хоча розрахунки його розташування вже зроблені та результати опубліковані. Так, за підрахунками співробітника Львівського університету Я. О. Кудлік, географічний центр Європи розташований на південний захід від естонського острова Хіумаа (Моондзунський архіпелаг у Балтійському морі). Його географічні координати (59° 09' пн. ш. і 21° 23' сх. д.) суттєво відрізняються від тих, на які тривалий час (з середини 50-х років ХХ ст.) вказували в Україні (47° 57' пн.ш. 24° 12' сх.д., с. Ділове Закарпатської обл.), помилково вважаючи географічною константою один із геодезичних знаків кінця ХІХ ст.⁴¹. Білоруське підприємство “Білкосмоаерогеодезія” на початку ХХІ ст. оприлюднило свої розрахунки. За ними центр Європи знаходиться в Білорусії, за 50 кілометрів на південний захід від стародавнього Полоцька та 12 кілометрів від автомагістралі Полоцьк – Вільнюс, в акваторії озера Шо. Його попередні географічні координати: 55° 10' пн.ш. і 28° 15' сх.д. Поставити крапку у вирішенні цієї проблеми спробували вчені з Франції, вказавши на територію Литви. Остання, не гаючи часу, вже встановила на узбіччі

³⁹ В. Каганский, *Пространство в теоретической географии школы Б. Б. Родомана : итоги, проблемы, программа*, “Известия РАН”, Серия: география 2009, № 2, с. 1–10.

⁴⁰ В. Шевченко, *Центризм та центричність в географії*, Київ 2006.

⁴¹ А. Гудзевич, *Регіональна фізична географія (Європа та Азія) : навч. посібник*, Вінниця 2005.

шосе Вільнюс – Утена знак із написом “Географічний центр Європи”. Цікаво, що усі розрахунки зводилися до сумування площ суходолу (материкового та острівного). Поза увагою – континентально-акваторіальна цілісність Європи.

Врахування будь-якого з наведених вище результатів отримання просторової константи дозволяє виділити по п’ять субконтинентів у Європі та Азії⁴². Їхні назви відображають існуюче просторове положення по відношенню до географічних центрів.

Важливою умовою виокремлення ієрархічних систем цього рівня є можливість установаження їхніх підлеглих і одночасно складових частин – фізико-географічних країн або терр (не менше двох).

Цілком очевидно, що здійснене межування планети на прикладі Європи, має велике прикладне майбутнє, оскільки дає можливість об’єднати на її основі розпорошене між різними гілками знання регіональної ідентичності рівня частини світу. Чітка у візуальному спогляданні контурність територій усіх рівнів поверхнево земної частини геосередовища дозволяє міцно “прив’язатись” до них, полегшуючи таким чином однозначність (відсутньої до нині!) визначеності дослідника в загально-геопросторовому плані. Практично схему можна використати в роботі з будь-якими підрозділами геосередовища чи геосвіту в залежності від поставлених дослідницьких завдань. Дуже важливо, що результати аналізу уможливають єдність підходів (географів, геологів, культурологів, політиків тощо) в означенні макрорегіону (частина геосвіту, історико-географічний регіон) і сприйняттю інших просторово-територіальних окремоностей (елементів, підрозділів) планетарного та регіонального рівнів.

Попри певні зрушення, відкритим залишається питання визначення географічного центру Європи через неврахування цілісно територіально-акваторіальної Європи. А невирішеність проблеми ускладнює визначення, у повному об’ємі, різних видів географічного положення України й особливо природно-географічного та геополітичного. Характеристика ж останнього вже тепер передбачає пізнання таких рівнів: регіонально-субконтинентального, континентального, міжконтинентального, світового. Тим паче, що для географії, яка нині перебуває на передньому краї світових та європейських викликів⁴³, – “регіоналізація (районування) – обов’язкова складова у дослідженнях природних, соціально-економічних, соціоприродних та природно-господарських геокомплексів

⁴² А. Гудзевич, 2012, цит. праця, с. 256.

⁴³ J. Anděl et al., 2021.

і геосистем [...] і виступає як головна цільова настанова вивчення світового господарства, геоekonomіки та геополітики, країнознавства”⁴⁴.

На сьогодні переважна більшість джерел визначають Україну як державу у Східній Європі, рідше у Центрально-Східній. На думку автора, яка ґрунтується на результатах здійсненого фізико-географічного районування Європи, Україна, – переважно знаходиться в межах Середньої Європи, але також репрезентує свою присутність у Східній та Південній Європі. Але, то вже окрема тема наступної публікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Anděl Jiří, Bláha Jan D., Bičík Ivan. 2021. *The typology of the world's macro-regions*. “Revue Roumaine de Géographie” vol. 65, № 2: 187–201.
- Ânşin Aleksandr, Bugrovskij Viktor, Keržencev Anatolij. 1998. *O nesoobraznostâh v geografičeskom členenii aziatskogo kontinenta*. “Izvestiâ. RGO” vol. 130, № 5: 55–57 [Яншин Александр, Бугровский Виктор, Керженцев Анатолий. 1998. *O nesoobraznostyah v geografičeskom členenii aziatskogo kontinenta*. “Известия. РГО” т. 130, № 5: 55–57].
- Blümenkranc Mihail. 2007. *V poiskah imeni i lica. Fenomenologija sovremennogo landsafta*. *Voprosy filosofii* № 1: 47–60 [Блюменкранц Михаил. 2007. *В поисках имени и лица. Феноменология современного ландшафта*. “Вопросы философии” № 1: 47–60].
- Bobra Tat’âna. 2004. *Problema izučeniâ geoèkotonov i èkotonizacii geoprostranstva v sovremennoj geografii*. “Učënye zapiski Tavričeskogo nacional’nogo universiteta”. *Geografiâ* vol. 17 (56) № 3: 35–43 [Бобра Татьяна. 2004. *Проблема изучения геоэкоотон и экотонизации геопространства в современной географии*. “Ученые записки Таврического национального университета”. *География* т. 17 (56) № 3: 35–43].
- Čibilëv Aleksandr. 2011. *Ural – granica Evropy i Azii: materialy èkspedicii Russkogo geografičeskogo obšestva 2010 goda*. Orenburg – Moskva: ООО «Союз-реклама» [Чибилëв Александр. 2011. *Урал – граница Европы и Азии: материалы экспедиции Русского географического общества 2010 года*. Оренбург – Москва: ООО «Союз-реклама»].
- De Miguel Gonzalez Rafael. 2019. *Europe in a global context: Eurogeo and the role of geography and european geographers*. “European Journal of Geography” vol. 10, is. 4: 160–176.
- Geografičeskij ènciklopedičeskij slovar’*. *Geografičeskie nazvaniâ*. 1989. Moskva: Sovetskaâ ènciklopediâ [Географический энциклопедический словарь. *Географические названия*. 1989. Москва: Советская энциклопедия].
- Golubčenko Igor’. 2008. *Uralo-Povolž’e: mesto v rajonirovanii i territorial’noj organizacii Rossii*. “Vestnik Moskovskogo universiteta” ser. 5: *Geografiâ*, № 5: 48–53 [Голубченко Игорь. 2008. *Урало-Поволжье: место в районировании*

⁴⁴ О. Топчëв та ін., *Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики*, Херсон 2015, с. 6–7.

- и территориальной организации России*. “Вестник Московского университета” сер. 5: География, № 5: 48–53].
- Grišankov Grigorij. 2001. *Vvedenie v fizičeskuii geografiiu: predmet i metod*. Kiev: Obšestvo “Znanie” [Гришанков Григорий. 2001. *Введение в физическую географию: предмет и метод*. Киев: Общество “Знание”].
- Gudzevič Anatolij. 2005. *Regional'na fizična geografijá (Ėvropa ta Aziá): navč. posibnik*. Vinnicâ: Vindruk [Гудзевич Анатолий. 2005. *Региональна фізична географія (Європа та Азія): навч. посібник*. Вінниця: Віндрук].
- Gudzevič Anatolij. 2007. *Problemi istorizmu v prirodno-geografičnomu podilii svitu*. In: *Istorična geografijá: počatok XXI stolittá*. Vinnicâ: Teza [Гудзевич Анатолий. 2007. *Проблеми історизму в природно-географічному поділі світу*. В: *Історична географія: початок XXI століття*. Вінниця: Теза].
- Gudzevič Anatolij. 2012. *Prostorovo-časova organizaciâ sučasnih landšaftiv: teoriâ i praktika*. Vinnicâ: Vindruk [Гудзевич Анатолий. 2012. *Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика*. Вінниця: Віндрук].
- Gudzevič Anatolij. 2014. *Častina svitu: problema viznačennâ ta vikoristannâ*. “Problemi bezpererвної geografičnoj osviti i kartografii” № 20: 28–32 [Гудзевич Анатолий. 2014. *Частина світу: проблема визначення та використання*. “Проблеми безперервної географічної освіти і картографії” № 20: 28–32].
- Gumilev Lev. 1990. *Ėtnogenez i biosfera Zemli*. Leningrad: Gidrometeoizdat [Гумилев Лев. 1990. *Етногенез и биосфера Земли*. Ленинград: Гидрометеоиздат].
- Halatov Vitalij. 2008. *Prirodnye I istoriko-kul'turnye granicy regiona «Armânskoe nagor'e»*. “Izvestiâ Rossijskoj akademii nauk”. Serijâ geografičeskaâ. № 3: 116–120 [Халатов Виталий. 2008. *Природные и историко-культурные границы региона «Армянское нагорье»*. “Известия Российской академии наук”. Серия географическая. № 3: 116–120].
- Isačenko Anatolij, Šlâpnikov Aleksej. 1989. *Landšafty*. Moskva: Mysl' [Исаченко Анатолий, Шляпников Алексей. 1989. *Ландшафты*. Москва: Мысль].
- Kaganiskij Vladimir. 2009. *Prostranstvo v teoretičeskoj geografii školy B. B. Rodomana: itogi, problemy, programma*. “Izvestiâ Rossijskoj akademii nauk”. Serijâ geografičeskaâ № 2: 1–10 [Каганский Владимир. 2009. *Пространство в теоретической географии школы Б. Б. Родомана: итоги, проблемы, программа*. “Известия Российской академии наук”. Серия географическая № 2: 1–10].
- Kahn Sylvain, Richard Yann. 2020. *Unthought and unrepresentable? The European territorial paradox*. “European Journal of Geography” vol. 11, is. 1: 124–139.
- Konrad Sebast'ân. 2018. *Čto takoe mirovaâ istoriâ?* Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [Конрад Себастьян. 2018. *Что такое мировая история?* Москва: Новое литературное обозрение].
- Maksakovskij Vladimir. 2009. *Geografičeskaâ kartina mira. Kniga 2. Regional'naâ harakteristika mira*. Moskva: Drofa [Максаковский Владимир. 2009. *Географическая картина мира. Книга 2. Региональная характеристика мира*. Москва: Дрофа].
- Mihajlov Nikolaj. 1985. *Fiziko-geografičeskoe rajonirovanie*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta [Михайлов Николай. 1985. *Физико-географическое районирование*. Москва: Издательство Московского университета].
- Mikhaylov Andrey, Gorochnaya Vasilisa. 2021. *Divergence of coastal cities in the Baltic region by knowledge production capabilities*. “European Journal of Geography” vol. 12, is.1: 6–18.
- Milanovskij Evgenij. 1996. *Geologijâ Rossii i bližnego zarubež'â (severnoj Evrazii)*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta [Милановский

- Евгений. 1996. *Геология России и ближнего зарубежья (северной Евразии)*. Москва: Издательство Московского государственного университета].
- Mil'kov, Fedor. 1990. *Obšee zemlevedenie*. Moskva: Vyššaâ škola [Мильков. Федор. 1990. *Общее землеведение*. Москва: Высшая школа].
- Niemets Kostiantyn, Sehida Kateryna, Niemets Liudmyla, Kravchenko Kateryna, Kobylin Pavlo, Telebenieva Ievgeniia, Kliuchko Liudmyla. 2022. *Methodology of human-geographical researches: contemporary approaches and methods*. "Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University". Series "Geology. Geography. Ecology" № 56: 143–158.
- Nikolaev Vladimir. 2003. Landsaftnye êkotomy. "Vestnik Moskovskogo universiteta". Seriâ 5: Geografiâ [Николаев Владимир. 2003. *Ландшафтные экотоньы*. "Вестник Московского университета". Серия 5: География № 6: 3–9].
- Parker Sybil P. (ed.). 1995. *World Geographical Encyclopedia* vol. 4: *Europe*. New York: McGraw-Hill.
- Pašenko Volodimir. 2000. *Zemleznannâ*. Vol. 1: *Metodologiâ prirodničo-geografičnih nauk*. Kiïv [Пащенко Володимир. 2000. *Землезнання*. Т. 1: *Методологія природничо-географічних наук*. Київ].
- Pavlovs'ka Tetâna, Koval'čuk Ivan. 2022. *Geomorfologiâ: navčal'nij posibnik dlâ studentiv zakladiv višoï osviti*. Luc'k: Veža-Druk [Павловська Тетяна, Ковальчук Іван. 2022. *Геоморфологія: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти*. Луцьк: Вежа-Друк].
- Rakovskaâ Èl'vira, Davydova Mariâ. 2001. *Fizičeskaâ geografiâ Rossii: V 2 t*. Moskva: VLADOS [Раковская Эльвира, Давыдова Мария. 2001. *Физическая география России: В 2 т*. Москва: ВЛАДОС].
- Šakaja Laura. 2020. *An axiological approach to mental maps: Croatian highschool students' views of Europe*. "European Journal of Geography" vol.11, is. 3: 056–075.
- Ševčenko Viktor. 2006. *Centrizm ta centričnist' v geografii*. Kiïv: Nika-Centr [Шевченко Віктор. 2006. *Центризм та центричність в географії*. Київ: Ніка-Центр].
- Šišenko Petro. 1988. *Prikladna fizična geografiâ*. Kiïv: Viša škola [Шищенко Петро. 1988. *Прикладна фізична географія*. Київ: Вища школа].
- Slovník-dovídník učnâ z ekonómičnoi i sociálnoi geografii svitu*. 1996. Kiïv: Libra, 1996 [Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу. 1996. Київ: Лібра, 1996].
- Sorokina Liudmila. 2019. *Èdina klasifikaciâ prirodnih i antropogenno zminenih landsaftnih kompleksiv*. Kiïv: Vidavnicvo "Stal'" [Сорокіна Людмила. 2019. *Єдина класифікація природних і антропогенно змінених ландшафтних комплексів*. Київ: Видавництво "Сталь"].
- Thomas David S.G. 2016. *The dictionary of physical geography*. Fourth Edition. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Toločko Aleksej. 2005. *«Istoriâ Rossijskaâ» Vasiliâ Tatiševa : istočniki i izvestiâ*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie; Kiev: Kritika [Толочко Алексей. 2005. *«История Российской» Василия Татищева : источники и известия*. Москва: Новое литературное обозрение; Киев: Критика].
- Topčiev Oleksandr, Mal'čikova Dariâ, Âvors'ka Viktoriâ. 2015. *Regionalistika: geografični osnovi regional'nogo rozvitku i regional'noi politiki*. Herson: OLDI-PLUS [Топчів Олександр, Мальчикова Дарія, Яворська Вікторія. 2015. *Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики*. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС].

- Velikij tumačnij slovník sučasnoï ukrains'koï movi.* 2003. Red. V. Busel. Kiïv: Īrpin' [Великий тлумачний словник сучасної української мови. 2003. Ред. В. Бусел. Киïв: Ірпінь].
- Žirnov Anatolij. 2019. *Morfostruktura dna Atlantiki i Sredinno-Atlantičeskogo hrebta.* “Geologija i korisni kopalini Svitovogo okeanu” vol. 15, № 1 (55): 47–62 [Жирнов Анатолий. 2019. *Морфоструктура дна Атлантики и Срединно-Атлантичeskого хребта.* “Геология и корисні копалини Світового океану” т. 15, № 1 (55): 47–62].
- Zonenšajn Lev, Kuz'min Mihail. 1993. *Paleogeodinamika.* Moskva: Nauka [Зоненшайн Лев, Кузьмин Михаил. 1993. *Палеогеодинамика.* Москва: Наука].

EUROPA JAKO ODZWIERCIEDLENIE TRADYCJI ŚWIATOPOGŁADOWYCH I WSPÓŁCZESNYCH WYOBRAŻEŃ (ASPEKT HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY)

Streszczenie. Artykuł poświęcony jest badaniom nad problematyką orientacji światopoglądowej w związku z koniecznością personifikacji pozycjonowania Europy jako części świata. Do ustalenia postawionego problemu zastosowano szereg metod: retrospektywną, chronologiczną, periodyzacyjną, porównawczo-historyczną i inne. Autor uważa, iż niniejsza nowatorska próba wyznaczenia i wytyczenia granic Europy na tle innych części świata zapewnia jej integralność i „obrazowość”, ponadto stanowi też bazę do wyodrębnienia środowisk historyczno-geograficznych planety na poziomie „części świata”; umożliwiła również ujednoczenie podejścia naukowców i praktyków (geografów, historyków, geologów, kulturoznawców, polityków itp.). Wykorzystanie Europy jako punktu geograficznego na powierzchni Ziemi kładzie podwaliny pod uzgodnione standardowe zaszeregowanie krajów według regionów o wyraźnym zasięgu terytorialnym i cechach charakterystycznych (obszar, odległość itp.), przede wszystkim w sferze naukowej i edukacyjnej.

Słowa kluczowe: Europa, granice, region historyczno-geograficzny, część świata, geosrodowisko.

ЄВРОПА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СВИТОГЛЯДНИХ ТРАДИЦІЙ ТА СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ (ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням світоглядної орієнтації у зв'язку з потребою персоніфікації позиціонування Європи як частини світу. Для встановлення означеної проблематики застосовано низку методів – ретроспективний, хронологічний, періодизації, порівняльно-історичний та інші. Вперше встановлені та нанесені на карту кордони Європи, на тлі інших частин світу, забезпечують: цілісність та «образність», служать основою для розрізнення історико-географічних середовищ планети рівня «частини світу», уможливають єдність підходів вчених і практиків (географів, істориків, геологів, культурологів, політиків та ін.). Зокрема, використання Європи, як географічної проекції на земну поверхню, закладає передумови для узгодженого, стандартного групування країн за регіонами з чітким територіальним охопленням і характеристиками (площа, відстань тощо) насамперед у науково-освітній сфері.

Ключові слова: Європа, кордони, історико-географічний регіон, частина світу, геосередовище.

